

УДК 37.018:376.4

*Оксана Борисенко,
Наталія Жигайло*

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ
БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ**

На сьогодні в Україні відбувається переосмислення парадигми навчання і виховання дітей із розладами аутичного спектра. Позитивним можна вважати те, що аутичних дітей почали визнавати в освітньому просторі держави як окрему категорію, яка потребує спеціально розроблених підходів до навчання, розвитку та соціалізації. На часі – розробка методологічних, методичних та організаційних питань впровадження оптимального навчально-розвивального процесу для дітей цієї категорії. Висока частота поширення дитячого аутизму і схожих із ним порушень розвитку (від 12–15 за одними даними і до 40–60 – за іншими на 10 тисяч дитячого населення) визначає соціальну значущість цієї проблеми.

Варто зазначити, що й донині немає єдиної концепції щодо чинників виникнення аутизму. Відомо, що в етіології та патогенезі цього розладу важливу роль відіграють генетичні й біологічні чинники (зокрема органічне ураження головного мозку внаслідок хромосомних або метаболічних порушень). Йдеться також про те, що появі ознак аутизму у віці до 2–2,5 років нерідко передують: різні патології вагітності, родові травми, асфіксія під час пологів, чинники, що діють після народження.

Незважаючи на те, що аутизм було виокремлено як самостійне явище діагностогенезу майже 70 років тому, в Україні існує низка надзвичайно гострих проблем, пов'язаних із цим порушенням розвитку: це питання діагностики, раннього виявлення аутичних дітей, долучення їх до ефективних корекційно-розвивальних та освітніх програм; підтримка родин, які відчувають розгубленість і безпорадність у зв'язку з народженням таких дітей.

Вітчизняні науковці (О. Доленко, І. Марценковський, К. Островська, О. Романчук, Г. Смоляр, В. Тарасун, Г. Хворова, А. Чуприков, Д. Шульженко, Т. Скрипник) акумулюють світовий досвід вивчення аутизму і докладають зусиль до розробки шляхів допомоги аутичним дітям.

Тенденції, які домінують у сучасній українській спеціальній освіті (І. Бех, В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Конопляста, С. Максименко, Н. Жигайло, С. Миронова, В. Синьов, Є. Синьова, В. Тарасун, А. Шевцов, М. Шеремет, Л. Фомічова, О. Хохліна та ін.), є підґрунтям для розвитку інноваційних

організаційних форм, змісту, технологій навчання та виховання аутичних дітей. Специфіка їх освіти полягає в тому, що вони можуть здобувати її у загальноосвітніх навчальних закладах у формі інклюзивної освіти, у спеціальних загальноосвітніх закладах для дітей із розумовими, мовленнєвими порушеннями, у державних або недержавних освітньо-реабілітаційних установах.

Але на практиці особливі освітні потреби таких дітей враховуються переважно стихійно, не задовольняються в достатньому обсязі та на належному якісному рівні з причин невизначеності оптимальних напрямів, форм їхнього суспільного навчання та виховання, труднощів у використанні адекватних методів і технологій освітньо-корекційної спрямованості тощо. Тому основне навантаження за догляд та виховання дітей лягає на плечі їх батьків. Зіткнувшись із надзвичайно важкою симптоматикою хвороби, сім'я ізольовується внаслідок нерозуміння, неприйняття з боку суспільства і небажання допомоги.

Відомо, що одним із головних чинників, що зумовлює особливості формування внутрішньосімейної ситуації, є особистісні особливості батьків. Саме завдяки їм батьки реалізують ті чи інші стилі батьківського ставлення зокрема та сімейного виховання в цілому. Батьки, у яких народилася аутична дитина, є особливо раними. Напруженістю своїх переживань сім'я аутичних дітей виділяється навіть на фоні сімей, що мають дітей з іншими важкими порушеннями розвитку. Батькам потрібно усвідомити, що це на все життя. Аутизм не проходить і не виліковується. Стан стресу для сім'ї, яка продовжує "боротися" за свою дитину, з того моменту нерідко стає хронічним. Перед батьками постає багато запитань: чому саме їхня дитина має таку важку хворобу, можливо, вона зумовлена генетично і передалася спадково? Як людям пояснити причини розладу поведінки їх дитини, її капризів, відвести від себе звинувачення в її розбалованості. Як себе почуватимуть брати і сестри хворої дитини? Як впливатиме медикаментозне лікування на стан дитини?

Більшість проєктів, які досліджують існування сімей з аутичними дітьми, вказують на стресовість ситуацій, пов'язаних із вихованням такої дитини. Дослідження показують, що чимраз швидше вдається розпізнати розлади і щораз більше набирає популярності ідея виділення коштів на допомогу в навчання та лікуванні таких дітей на основі їх справжніх потреб. Щораз більше людей із поширеними складними розладами в змозі вижити завдяки кращій медичній опіці. Але основна опіка над дитиною з аутизмом лягає на сім'ю.

Мета дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні психолого-педагогічних засад формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом.

В Україні на сьогодні є недостатньо вирішеною проблема соціальної поінформованості суспільства про наявність окремої групи дітей, яких внаслі-

док певних ознак їхнього психічного розвитку і поведінки зараховують до категорії неконтактних, невихованих, “дивних” та агресивних. Соціальний попит батьків аутичних дітей на якісне і вчасне обстеження, діагностування, системну педагогічну допомогу не відповідає реаліям життя, оскільки відсутні продуктивні пропозиції з боку державної психолого-педагогічної науки та практики. Зіткнувшись із надзвичайно важкою симптоматикою хвороби, сім’я ізольовується внаслідок нерозуміння, неприйняття з боку суспільства і небажання допомоги. Важливою умовою допомоги батькам аутичних дітей є взаємодія між батьками та фахівцями – корекційними педагогами та психологами, які виконують, окрім класичних (аналітична, діагностико-прогностична, освітня, корекційна, консультативна), ще й спеціальні (психотерапевтична, супервізійна, інклюзивна) функції.

Гіпотеза дослідження. Формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом буде ефективнішим, якщо: створити процес корекційного виховання (поєднання навчальних, виховних, оздоровчих, корекційних, прямих та опосередкованих, формувальних та превентивних впливів) на особистість дитини зі спектром аутичних порушень; забезпечити досконалий кадровий потенціал із формуванням інтелектуального та соціокультурного компонентів професійної готовності, компетентності фахівців у роботі з дітьми та батьками аутичних дітей; розробити професійний психологічний супровід роботи з дитиною в її діагностико-диференціальній, прогностичній, програмно-цільовій, технолого-реалізаційній, моніторинговій функціях; запропонувати систему психокорекційних заходів, які базуються на концепції самоорганізації і передбачають багаторівневі перетворення у межах родини аутичної дитини з метою налагодження механізмів зворотного зв’язку.

Система психокорекційних заходів базується на концепції самоорганізації і передбачає багаторівневі перетворення у межах родини аутичної дитини з метою налагодження механізмів зворотного зв’язку. Гармонізація психічної сфери членів родини аутичної дитини та вивільнення ресурсів їхнього розвитку, налагодження діалогу між членами родини та з іншими соціальними феноменами уможливають досягнення сім’єю здатності до самоорганізації як внутрішньої активності, саморуку та саморозвитку.

Ігрові тренінги для батьків допомагають відчутти дитячу природу в собі, легкість та імпровізаційність ігрового начала, збагатитися знаннями і вміннями організовувати ігровий простір для дитини тощо.

Опрацювання ситуації, у якій опинилися батьки аутичної дитини, як унікальної дає їм можливість наповнити життя особистісним смислом, особистісним значенням, що допомагає відповісти на запитання: заради чого здійснюється чи має здійснюватися певна дія? Адже відомо, що на-

віль у начебто безвихідній ситуації, перед якою людина безсила, можна бачити сенс. Уся справа – у настанові щодо своєї долі, якої людина не здатна уникнути чи змінити. Лише правильні позиція й настанови, за висловом відомого австрійського психіатра та психолога В. Франкла, дають змогу продемонструвати те, на що здатна тільки людина: перетворити страждання в досягнення, у підставу для особистісного зростання.

Основна мета занять методичного напрямку – допомогти батькам оволодіти різноманітними формами спілкування з дитиною. Відомо, що ставлення дитини до світу – залежна й похідна величина від безпосередніх її стосунків з дорослими людьми. Тому так важливо, щоб між дитиною і батьками були близькі довірливі стосунки.

Основні завдання методичних занять з батьками: долучати родину до процесу терапії й навчання, встановлення партнерських стосунків з родиною; навчати членів родини новим, терапевтичним засобам взаємодії, навчання, навичкам навчання й виховання; допомагати у вирішенні сімейних труднощів (робота з негативними переживаннями і пошук позитивного смислу, допомога у вирішенні труднощів у стосунках членів родини, вирішення типових родинних проблем, що загострені тяжкістю стану дитини); зміцнювати батьківську компетентність; супроводжувати родину, емоційно підтримувати її, шукати ресурси її розвитку.

Нами розроблено і проведено у експериментальній групі батьків, що виховують аутичну дитину, психологічний тренінг “Формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом”. Розроблений тренінг містить: вправи на саморозкриття і самопізнання; на вироблення навички власного визначення причин гніву, тривоги; на невербальне вираження своїх почуттів (мова тіла). Тренінг спрямований на допомогу батькам, які виховують дитину з порушеннями розвитку, і як наслідок, опиняються у стані ізоляції від суспільства: порушені дружні стосунки, немає можливості відволіктися від повсякденних побутових турбот і проблем. Так, батьки переживають хронічний стрес та депресію. А тренінг працює на зниження стресу і поліпшення внутрішньо-сімейних стосунків, що в свою чергу, матиме позитивний вплив на розвиток дитини.

Доречність застосування такої моделі полягала, на нашу думку, у тому, що ми бачили в батьках аутичних дітей прагнення до самоперетворення заради дитини. Страждання, через які вони пройшли (або проходили), дали змогу їм осягнути справжні цінності буття і своєї самореалізації у ньому.

Ефекти від застосування психокорекційних технологій, спрямованих на особистісне зростання: свідоме керування емоціями, відмова від звичного генерування негативних емоцій; посилення мотиваційного складника життєвих досягнень; формування навички усвідомлення “сигналів тіла”; здат-

ність до нестандартних рішень у ситуації невизначеності, інновації, творчості; підвищення самооцінки, перебудова і гармонізація образу себе.

Рис. 1. Структура “Програми формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом”

Всі ці ознаки сприяють покращенню стосунків з навколишніми, особливо близькими людьми. Це і вдосконалення навичок спілкування, здатність до побудови сталих тривалих, емоційно комфортних стосунків. Ще одне застосування “пробуджених” особистісних здібностей – створення і підтримання оптимального функційного стану (надійного фундаменту) для цілеспрямованої діяльності.

Підсумкові вправи продемонстрували значні зміни в інтрапсихічних про-
вах батьків аутичних дітей: вміння нестандартно і креативно підходити до вирішення будь-яких проблем; наявність рефлексивних функцій; адекватне розуміння, прийняття себе; навички саморегулятивних процесів; здатність відчувати свій емоційний стан, керувати динамікою розвитку власних емоцій.

У самозвітах батьки зазначили, що у них з’явився реальний погляд на життя. Якщо раніше у деяких з них було уявлення, що з дитиною “все само владається, знайдуться чудодійні способи допомоги дитині, коли

вона в один день стане здоровою”), або ж навпаки – зневіра та розпач (все, що ми робимо, марно, дитина така, якою вона є, і ніколи не зміниться; єдине, що залишилось – сидіти та жаліти себе), то тепер вони навчилися ставити досяжні цілі та радіти навіть невеликим успіхам.

Важливим також у нашому розумінні було те, що в результаті тренінгово-семінарських занять у батьків з’явилося відчуття себе особистістю, цінною та унікальною самою по собі (а не як додаток до дитини); відповідальність за власне життя та готовність до активності; усвідомлення прояву власних стереотипів; розвинулася здатність до емпатійних реакцій.

На наше переконання, батьків та інших членів родини можна і потрібно долучати до занять із дитиною. Це можуть бути й ігрові сесії, заняття, спрямовані на розвиток соціально-побутових навичок, мовленнєві та нейропсихологічні заняття, які здійснюються з дитиною. Ця форма роботи важлива з огляду на створення простору партнерства і довіри між родиною і фахівцями. Батьки краще зрозуміють стан дитини, її проблеми, цілі й завдання роботи, зможуть самі навчитися сприяти розвитку дитини, якщо не будуть вилучені з терапевтичного і навчального процесу. У процесі занять можна моделювати різноманітні ситуації побутової і соціальної активності, використовувати ігри та творчість для розвитку і долання проблем, навчати різним видам ручної діяльності.

Завдяки досягненню узгодженого функціонування складників психічної організації на рівні членів родини, підвищенню їхньої сприйнятливості зовнішнім впливам та вивільненню прихованих можливостей ми створювали передумови для продуктивного спілкування між ними.

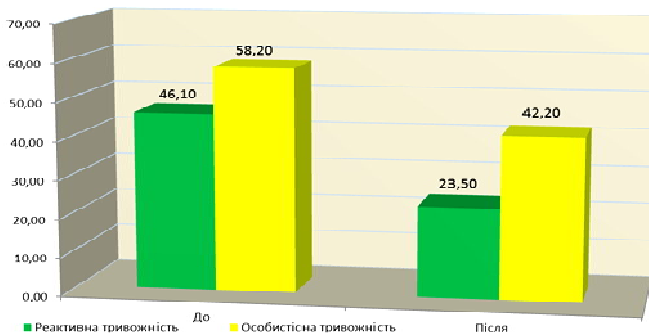

Рис. 2. Порівняльна діаграма рівнів реактивної та особистісної тривожності “до” і “після” проведення психологічного тренінгу

Після проведення тренінгу “Формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом” батькам було запропоновано повторно заповнити методичку діагностики самооцінки (Ч. Спілберг, Ю. Ханін). Кінцеві результати відрізнялись від початкових. Якщо до формувального експерименту в групі батьків аутичних дітей рівень реактивної тривожності становив 46,1 %, а рівень особистісної тривожності – 58,2, то після формувального експерименту рівень реактивної тривожності знизився до 23,5%, а особистісна тривожність – 42,2%.

Отже, батькам та іншим членам родини надзвичайно важливо долучитися до занять із дитиною. Це можуть бути ігрові сесії, заняття, спрямовані на розвиток соціально-побутових навичок, мовленнєві та нейропсихологічні заняття. Така форма роботи важлива з огляду на створення простору партнерства і довіри між родиною і фахівцями. Батьки краще зрозуміють стан дитини, її проблеми, цілі й завдання роботи, можуть самі навчитися сприяти розвитку дитини, якщо не будуть вилучені з терапевтичного і навчального процесу.

Перспективи подальших досліджень проблеми батьків і дітей з аутизмом полягають у глибокому вивченні особливостей світосприймання аутичними дітьми, розробці та створенні психологічних і педагогічних інструментів впливу корекційного навчання на розвиток дітей, дослідженні проблем підготовки корекційних педагогів, психологів і логопедів до роботи в закладах різних типів.

1. *Башина В. М.* Ранний детский аутизм / *В. М. Башина* // Исцеление. — М., 1993. — С. 154-156.
2. *Жигайло Н. І.* Ситуаційні та особистісні чинники виникнення невротичних розладів у соматичних хворих / *Н. І. Жигайло, Н. В. Терлецька* // Педагогічний процес: теорія і практика : збірник наукових праць. — 2009. — Вип. 4. — Київ : Видавництво “ЕКМО”. — С. 250—259.
3. *Мамайчук І. І.* Помощь психолога детям с аутизмом / *І. І. Мамайчук*. — С.-Пб. : Речь, 2007. — 288 с.
4. *Никольская О. С.* Аутичный ребенок. Пути помощи / *О. С. Никольская, Е. Р. Баенская, М. М. Либлинг*. — М., 2000. — 342 с.
5. Родители и дети: психология взаимоотношений / [ред. *Е. А. Савиной, Е. О. Смирновой*]. — М. : “Когито-Центр”, 2003. — 230 с.
6. *Романчук О.* Розлади спектру аутизму / *О. Романчук*. — Львів, 2009. — С. 77—82.
7. *Синьов В. М.* Розумова відсталість як педагогічна проблема : навч. посіб. / *В. М. Синьов*. — К. : [б. в.], 2007. — 120 с.
8. *Скрипник Т. В.* Феноменологія аутизму / *Т. В. Скрипник*. — К. : Видавництво “Фенікс”, 2010. — 388 с.

9. *Тарасун В. В.* Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом: навч. посіб. для вищ. навч. закладів / *В. В. Тарасун, Г. М. Хворова* ; за ред. *В. В. Тарасун*. — К. : Наук. світ, 2004. — 100 с.
10. *Шульженко Д. І.* Основи психологічної корекції аутичних порушень у дітей : монографія / *Д. І. Шульженко*. — К., 2009. — 385 с.
11. *Autyzm i zespół Aspergera / U. Frith (red.)*. — Warszawa : Wydaw. Lekarskie PZWL, cop., 2005. — 294 s.
12. *Pisula E.* Małe dziecko z autyzmem. Diagnoza i terapia / *E. Pisula*. — Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005. — 178 s.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2012

О. Борисенко, Н. Жигайло

**Психолого-педагогические основы формирования
позитивного отношения родителей к детям с аутизмом**

В статье освещены основные психолого-педагогические основы формирования позитивного отношения родителей к детям с аутизмом.

Ключевые слова: детский аутизм, воспитание детей, коррекционно-развивающая программа, тренинговая работа, терапевтический процесс, индивидуальность ребенка.

O. Boryssenko, N. Zyhajlo

**Psychological and Pedagogical Principles of Positive Attitude
Formation of Parents to Autistic Children**

The article highlights the major psychological and pedagogical principles of formation of positive attitude of parents to children suffering from autism.

Key words: infantile autism, parenting, correctional and developing programme, training work, therapeutic process, individuality of the child.

Рецензент – кандидат психологічних наук М. В. Бастун